

Révay József:

Séták a római Magyarországon*

Budapest legrégibb lakott területe, Óbuda felett járok, szelíd hegyek koszorújában, csendes őszi délután. Alattam török és magyar vérről bőven öntözött mezők s túl a Duna ezüst szalagján a magyar főváros tornyai, kupolái, palotái és kunyhói, felettük könnyű köd: az ős és a századok köde. Előttöm, a vasútvonal mentén Aquincum, a régi római polgárváros, a római Pannonia fővárosa; hozzá csatlakozott dél felé a táborváros, a legio II. adiutrix pia fidelis, a jámbor és hűséges II. segédlegió tábora.

Aquincum falai már alig látszanak a földből, elsüllyedtek az idők tengerében, de kövei felzendek a mulatok mély vizéből s amint az évezredek hangját hallgatom, mintha a mesés Atlantis harangjainak zúgását hallanám. Itt a hegyen, ahol állók, római falak csonkjai merednek ki a földből: valamikor boldog emberek lakhattak itt a hegyek áhítatában, ebben a pompás villában, amely Herculianum, Pompei, Tusculum, Surrentum szépségeit idézi. Itt állók a régi szépségek romjain, a történelem törmelékain és most érzem: nem csupán ez a maroknyi por maradt meg abból a hősi világból, hanem itt maradt a táj, minden csodájával, az ég, a víz, a lélek és a lángolás. Így él Róma, itt a messze északon, elmulhatatlanul, mint Ammianus Marcellinus, a történetíró jósolta (aki az első hiteles tudósítást hagyta ránk a bünokről): victura, dum erunt homines, Roma — Róma él, míg ember él a földön! (Amm. Marc. XIV. 6., 3.).

Róma gyarmatpolitikája

1700 évvel ezelőtt, Alexander Severus császár idejében, mikor ezt a villát építették, talán épp így állt itt a legió egyik századosa és miközben talán éppen Propertius római elégiáját olvastatta, sóvárogva gondolt a birodalom távoli fővárosára, a fény, a tróvány, az értelem és az erő csodájára: Rómára. Lám, ott lent a polgárvárosban csendesen peregnék az unalmas és egyhangú hétköznapiak, de ebben a kis világban is ott él Róma gondolata; a barbárok, akik a mély Duna vizét isszák — qui profundum Danuvium bibunt (Carm. IV. 15., 21.), tiszteltetnek a római hódítóra és élvezik békés és békés uralmának áldásait. Seneca őszintén megmondta, hogy a rómaiaknak azok lettek a leg-hűségesebb barátai, akik a legelkeseredettebb ellenségeik voltak (de, ira II. 34., 4.). De ez Augustus hagyománya volt; a nagy császár politikai végrendelete, a Monumentum Ancyranum őrizte meg ezeket az emlékező szavakat: Externas gentes conservare quam excidere malui — a meghódított népeket nem pusztítottam ki, hanem inkább hű fiaivá tettem a birodalomnak (Mon. Anc. 3.). A mai római gyarmatpolitikának is ez az elve és így a mai olasz birodalom ebben a tekintetben is közvetlen utóda Augustus birodalmának.

Íme, ebben az időben, a Kr. u. III. század elején, békességben él Pannonia népe és ha gondolatunk végigroppen Itália dunai tartományain, a mezők, a városok, a műhelyek, a paloták és villák felett római mosoly ragyog, az istenáldotta föld minden zugában Róma szívverése lüktet. A dunai limes

A római Magyarországon

Az Önök Amedeo Mauri-ja, az archaeológia ma élő legnagyobb művésze, Campania minden zegér-zúgát bejárta, mindenütt szomjasan kereste Róma régi életének és nagyságának nyomait és könyveiben lenyűgöző közvilágossággal és költői erővel elevevén meg holt századok életét, sugallatos beleérzéssel támasztotta fel rég halott testvéreinek örömeit és bánatait, napjait és titkait. Szeretnék nyomába lépni a mesternak: szeretném végigvezetni olasz hallgatóságomat a római Magyarországon, a római birodalomnak ezen az északi bástyáján, de ehhez nekem is kötetek kellenének. Mindig izgalmas feladatnak érzem: megőrizteni az ókor látomásait; ezért írtam meg „A költő és a császár” címen Augustus és Horatius nagy regényét, amelyben az ókori Róma politikai, társadalmi és magánéletét mutatam be a magyar közönségnek. Ezért vettem magamra Raevius Jocus-nak, a jámbor és hűséges II. segédlegió képzeltbeli ezredeseinek egyenruháját, hogy egy sor ókori tárgyú novellában közelebb hozzam a mai emberhez Róma rég letűnt világát. De ez a páncél csak az író áruhaja volt, hogy, mint az arab mesék kalifája megközelítse ezt az elsüllyedt világot és fellebbentse a fátylat minden szépségeről. Talán egyszer lesz majd rá mód végigvezetni az érdeklődőket, Maiuri módszerében és szellemében, az egész római Magyarországon: megmutatni Decebal székelyvárosát, Traianus dicsőségének nyomait, Erdély csodálatos római bányáit, Alburnus Maior (a magyar Verespatak) viaszlábjait, Sa-

rosba: az utcák hemzsege a nép, a két városkapun egyre tódulnak be a vidékiek, a közeli Ulcisia Castra és a kisebb községek lakosai; a nagy dunai szigetről, ahol a helytartó palotája pompázik, egyre-másra érkeznek az előkelőségek, jönnek a táborból a katonák s még a barbár eraviscus város előjárói is lejtettek a hegyről. Valami feszültség van a levegőben, elegendő egyszer végigmenni az ünnepi lombokkal és virágfüzerekek díszített utcákon s hamarosan megtudjuk, hogy mi az oka ennek a szokatlan nyüzsgésnek: ma avatják fel a tűzoltótestület új székházát és orgonáját, pompás hangverseny keretében. Igazán minden ember az utcán van, hiszen ilyen látványosság ritkán esik Aquincumban s itt a világ végén minden apró változatosságot izgalmas és érdekes eseményre dagaszt az unalom. Lám, Aemilius Pacatus ömlesztésége, volt polgármester és a Pacatus Testvérek' edénygyárának vezérigazgatója maga is itt van a tömegben, amely elárasztja a széles és előkelő Fürdő-utcat. Pacatus gazdag és boldog ember; több mint száz edénygetető és agyagminta készítő kemence dolgozik itt Aquincumban, mind a falakon kívül, de valamennyi közt Pacatusé a legkülönb. Messze földre szállítja gyártmányait, az aquincumiai alig is tudnak megfizetni ezeket a művészi munkákat. Különösen híres az a lepénysütő mintája, amely Marcus Aureliust, a filozófus-császárt ábrázolja diadalszerűen, amint Victoria istennő fejére teszi a győzelmi koszorút. Finom és gazdag munka, méltó volna a világhírű római mesterekhez is, akik valóságos művészetek gyártmányai, a dunai tartományokat, úgyhogy hamarosan megölik az aquincumi edényipart is. Az egyik csoportban éppen erről beszélget Pacatus ömlesztésége Rusticus úrral, a másik nagy edénygyár tulajdonosával és mind a ketten keservesen panaszkodnak a konok galliai verseny miatt. És ezen még a császárok sem tudnak segíteni, pedig szívügyük a dunai tartományok boldogulása. Hiába járt erre Marcus Aurelius, a filozófus jószándékait elsodorja az új idők irama és vaskényszere.

Marcus Aurelius a vén Duna, a birodalom vaspántja mentén, középszerű barbár csillagok alatt írta nem egy bölcs elmékedését, de már előtte is itt járt a nagy folyam partjain s éppen Aquincumban, egy másik nagy-szemléltű császár: Hadrianus. Még jó tíz esztendő választotta el az uralkodástól, mikor itt szolgált. ezredesi rangban; régi contubernálisa volt annak a Marcus Turbo nevű századosnak, akinek a pályája később, Hadrianus császársága alatt, szédületes magasságokba ívelt. Marcus Turbo aquincumi századosból a földközi-tengeri hajóhad tengerenagya lett. Itt egy nevezetes sűrű őrsi a későbbi tengerenagya emléket: Caius Castricius sűrűje. Castricius a tündéri Comuból származott el ide északra, közkatona volt Turbo századában és 38 éves korában halt meg, 14 évi katonai szolgálata után. A sírrel megőrizte Castricius domborművű alakját, a felirat pedig Turbo és Hadrianus aquincumi tartózkodásának emléket.

De itt, az ünnep forgatagában Pacatus és társasága nem idézheti tovább a régi jó idöket, a nagy császárok emléket: valóságos elsodorta a kis csoportot a tömeg, amelyben méltóságos léptekkel közeledik most a város főpapja, Titus Flavius Felicio, fényes kíséretével, feleségével, Flavia Secundával és öt felnőtt gyermekével, nyomában a tűzoltótestület és beláthatatlan embertömeg; éppen most jöttek az ünnepi áldozatok. Ott jön Aelius Lupus, a szomszédos Ulcisia Castra polgármestere, ott jönnek a pannoniai légioi küldöttségei, tiszték és altisztek. A collegium székházának közelében katnóság és rendőrség áll sorfalat s így mindenki zavartalanul bejut a helyre: félóra múlva már háromszáz ember hullámozott és zsongott a teremben.

Gyönyörű volt a terem, valóságos fénytengerben úsztak a lobogók, a jelmondatos pajzsok a falakon, az állam címere az emelvény fölött s a friss zöld virágfüzerek és lombok. A férfiak díszruhái s a női ruhák fátyalai, selymei, bársonyai fölött kincseket érő keleti ilatszerek könnyű felhői lebeg-

Aelia Sabina, Isten veled!

De az első sor közepén aranyozott karosszékekben ült Caius Julius Viatorinus ömlesztésége, Aquincum hőn szeretett polgármestere és szemben vele az új orgona. Bizonyos, hogy ilyen remek orgona nincs több az egész tartományban. Állványával együtt olyan magas lehet, mint egy százas germán lestőr; az állvány bronzveretei Orpheust ábrázolják, amint énekével maga köré gyűjti és megszelídíti a vadállatokat; a renekmű Auctus aquincumi bronzöntő műhelyéből került ki. Az orgona — ha szabad ember alkotásra ezt mondani — tökéletes: bronzsípjai négy rétegben sorakoznak egymás mögött és szinte szikráznak a lámpák fényében s a billentyűk bronzverete némán és rejtőlegesen várja a művész kezét, hogy varázsos hangokat csaljon ki a sípköböl. És a sípok mellett kétoldalt fátylás kis Amorok bronzveretű könnyű alakja lebeg a fények és színek kavargásában.

Az emelvényen megjelenik a zenekar s mindjárt utána dörgő taps fogadja Titus Aelius Justus-t, a híres orgonaművészt, a II. segédlegió szerződéses orgonistáját. Odaül az orgona mögé és játszani kezd, a zenekar halkán kíséri. Isteni a hangja ennek az orgonának! Aelius Justus szinte átszemléltetnek, a közönség úhatatosan hallgatja, minden műsorszám végén percekig zug a taps, végül a polgármester föláll és palmaágat nyújt át a művésznek.

Aquincum földje nem volt fukar: nemcsak az orgonát adta vissza ezerhétszáz éves sírjából, hanem megőrizte a kis bronztáblát is, amely elmondja, hogy Aquincum polgármestere, a tűzoltótestület és temetkező egylet elnöke, Caius Julius Viatorinus adományozta az orgonát a testületnek, saját költségén. Mikor, alig negyedszázad múlva, a testület székháza leégett, beszakadt az épület padlója s a drága orgona a pincébe zuhant: a tűzoltók a saját székházuk tűzét nem tudták eloltani — hála Istennek! Így maradt meg az orgona és szunnyadt a századok és a föld takarója alatt egészen 1931-ig. Ma büszkesége és díszsége az aquincumi múzeumnak: egyetlen megmaradt példánya a római orgonának.

De csak maradjunk bent a hangversenyteremben! Aki türelmes, megéri a legnagyobb csodát: egyszerre csak megjelenik az emelvényen két ruhában, aranyövvel a derekán, aranydiadémmal a hajában Aquincum csalóánya, Aelia Sabina, isteni tülemény.

A művész Aelius Justus feleségét bizonyára férje tanította zenére és énekre s ugyancsak ő kísérte, ha nyilvánosan fellépett. Most megszólal az orgona, Aelius Justus balra kihajol a hangszer mögül, hogy néha belintsem a művésznőnek és egyszerre feleséggel Aelia Sabina harmatos hangja. Sappho szerelmes dalát éneklí, majd Catullus híres Lesbia-dala következik. A közönség tombol, a kis Sabinát alig akarják leengedni az emelvényről, már szinte elborítják a palmaágak és virágok: Aquincum imádtá és büszke volt rá. És egy napon aztán keservesen megsíratta, mert a gyönyörű és tehetséges Aelia Sabina hirtelen és váratlanul itt hagyta férjét és rajongó közönségét. Vajjon mi történhetett? Erről nem beszél az a felírtas sírmenyem, amely a csodálatos asszony gyászos halálát elíratta. Még férjénél is nagyobb művész volt — mondja róla a felírtas kö — kedves volt s hangja, szépen játszott lantot és remekül orgonált nyilvános hangversenyeken. És egyszerre csak elhalt ez az isteni hang eltűnt a sugárzó mosoly sed cito raptá silet — hirtelen elragadta a halál s a jeka elmúlt örökre. A boldogtalan férj könnyes szavalatokkal, hogy mindössze 25 évet, három hónapot és tizennygy napot élt: Sis felix, quicunque leges, te numina servent, Et pia voce cano: Aelia Sabina vale — Légy boldog, ki ezt olvasod, őrizzenek meg az istenek és suttogd el halkán itt a sír felett: Aelia Sabina, Isten veled! Igen, Isten veled, régi szépség, dalok és könnyek asszonya! Emléked most is itt szálldos körülöttünk a hegyek csendjében és az örök Duna zúgásában, elmulhatatlanul.

Központi fűtés

S íme, az utcák nyüzsgése elárujja, hogy a jó vidékieket nem a művészi hangverseny vonzotta leginkább: sietett a fényes boltokba, bevásárolni, vagy legalább megcsodálni a Rómából érkezett legfrissebb keleti gyönyörűséget, ékszerket, illatszereket, selymeket, a legtöbbben pedig a város négy nagy fürdőjében élveztek a melegviz s a gőz ritka gyönyörűségeit. Igen, akit ide sodort a szőgálat kényesere, nem panaszkodhatott: valóságos kis Róma volt ez az Aquincum. Rómához képest apró vidéki város ugyan, de itt a tartományban mégis csak főváros! Oszlopos, mozaikos, légfűtéses fürdőknek messze földön nem akadt párjuk. Igen, a légfűtést Aquincum büszke volt rá, hogy fürdőiben és házaiban bőségesen alkalmazta Sergius Orata immár kétszázéves találmányát, a légfűtést. Sergius Orata, a híres osztrigatenyésztő amúgy is milliomos volt, de ha itt, északon vásárolta volna össze az ódon házakat, úgy mint otthon, Itáliában, hogy hypocaustumot építsen beléjük és aztán tízszeres áron adjon túl rajtuk: millióit is megtízszerezhetett volna. Lám, a központi fűtést is újra fel kellett találni a XX. században, mint a görög és római technika annyi más ókori vívmányát. Az ilyen adatok némi szerénységre taníthatják a kissé túlságosan elbizakodott modern technikat. Annyi bizonyos, hogy az ókori

központi fűtés egyenetlenebb és kellemesebb meleget adott, mint a mai gőzfűtés. Sergius Orata, az arany-Sergius, igazi aranyember volt s bár osztrigái elpusztultak, millióit elvadtak: legnagyobb kincse, a központi fűtés, máig is egyik legnagyobb kincse, a római világ egyik legnagyobb ajándéka az emberiségnek.

De ezt az ünnepi alkalmat arra is felhasználják az idegenek, hogy elhatogassanak az istenek városi szentélyeibe és templomaiba. Mégis legtöbben látogattak Mithra szentélyeit. A perza napistennek négy temploma is volt a városban; egyiknek oltárképét, a bikaölő Mithra-istent, csak nemrégiben adta vissza Aquincum földje. A Mithra-kultusz ekkor, a Kr. u. III. században úgyszólván elnyomta magát az államvallást is; a hadseregben szinte mindenki Mithra híve volt s az egyre erősödő kereszténység ugyan csak ebben a perza eredetű vallásban látta legszívósabb és legveszedelmesebb ellenfelét. És valamint nemrégiben, éppen Maiuri művészekének varázslatára, a pogány Herculianumban napfényre került a kereszt, úgy Aquincum földje is vallomást tett Krisztusról: a nemrégiben kiásított cella trichora, löherével alakú keresztény kápolna, mutatja, hogy közvetlenül Constantinus után, a IV. század közepén, gyökeret vert már Aquincumban Krisztus tanítása.

Róma testvérei vagyunk

Es ha egy pillanatra visszazökkenünk a jelenbe, a kis múzeum római izlésű épülete hívogat falai közé. Csendes és hangulatos szentélye ez az épület a római kor magyarországi emlékeinek. Kevés a kincse, hiszen Aquincum mindig a hadak útjába esett, mindig csak pusztult, az idő széttagozta köveit és emlékeit: valóságos csoda, hogy földje ennyit is meg tudott őrizni, tudós régészei ennyit is meg tudtak menteni. Egyik szép emléke a mészkőből faragott naturalisztikus bika, másik egy kis bronz néger: alexandriai munka a Kr. u. II. századból, aztán egy másik bronz: szüretelő Amor, kecskével; a híres Omphale-faragvány, ez a remek elefáncsontmunka: baodalt Deianeira, középütt Omphale, Herakles jelvényeivel, jobboldalt pedig a megszegyentített Herakles, női ruhában. Igazi nagy kincsei a múzeumnak azok

hordók, amelyekben bort vagy olajat szállítottak az aquincumi II. légio kórházának. Felírtuk elárujja, hogy a bennük szállított áru, tekintettel a kórházi célokra, vámmentes volt (immune).

Az egykori táborváros fölött még javarészt ott éktelenkednek a régi Óbuda anachronisztikus házai. Ki tudja, a régi római világban mennyi érdekes emléke és kincse szunnyad még alattuk! De ahol csak bontanak vagy építenek, ahol csak a csákány belevág a földbe, ott mindenütt megjelennek az archeológusok: övök az első szó. Így fejtették ki nemrégiben a századok rétegei alól a táborváros amfiteátrumát, amely az ugyancsak megtalált felírat szerint Antonius Pius korában épült. A dunai provinciákban nem volt több ilyen nagy amfiteátrum: hossza 131, szélessége 110 méter. Egyemeletes nézőtere aránylag ki-

* Az Istituto Ungherese di Cultura per l'Italia római megnyitására olasz nyelven tartott előadás.

csiny, de játszótère nagyobb, mint a római Colosseumé. Építményei is megmaradtak, mert ezeket felhasználták csatornázás céljaira, az Aréna ókori szintje alatt 6 méter mélységben. Felismerhetők az állatketrecek helyei; ezekben tartották a játékok céljaira beszerzett medvéket, vadlovakat, bikákat; exotikus állat bizony ritkán került ide északra; de bizonyos hogy az amfiteátrumnak mind a 15 000 nézője azért mégis mindig pompásan élvezte a játékokat. Érdekessége az építménynek, hogy az előkelőségek helyét, a pódiumot, minium-festéssel díszítették, mellette pedig négy fülke vörös falfestés és zöld sávok nyomait mutatja.

Ha sétánk alatt eljutunk a Gellért-hegy alá, a régi Tabán helyébe varázsolt óriási díszkert szélén alacsony falmaradványok állítanak meg: római őrtorony állt itt valamikor. És szemben vele, a pesti oldalon, éppen azon a téren, ahol Petőfi ércalakja áll, megerősített római tábor maradványait fedezzük fel a kis földalatti múzeumban. Kr. u. 294-ben, Diocletianus korában épült ez a tábor: előrevolt hídfő a barbárok rohamai ellen. Fölötte díszkert, a kertben római sír- emlékek és koporsók maradványai. Így ölelkezik itt, a szabadság költőjének lábainál, múlt és jelen. A tömeg talán közömbösen halad el a rég halott rómaiak emlékeinek törmelékei előtt, de aki érzi a történelem lelkét, aki megbecsüli azt az úttörő munkát, amelyet az európai műveltség hídvérői, a rómaiak végeztek itt a messzi Duna partjain, aki tudja, mily végzetes szerepe volt e földnek a rómaiság és magyarság örök és eszményi egybeforrasztásában: az megáll egy pillanatra a nagyváros tülekedésében, visszogondol régi ragyogó századokra, érzi Róma karját és lelkét és csalhatatlanul tudja, hogy ezek a néma és töredezett kövek úgy állnak itt a rohanó élet partjain, mint megannyi vallomás és figyelmeztetés, magyaroknak és Róma utódainak egyaránt. Nekünk: hogy Róma testvérei vagyunk — Rómának: hogy örök hivatása a világ népeinek tanítása és kormányzása, a legnehezebb értelemben vett impérium: *Tu regere imperio populos, Romane, memento!* (Verg. Aen. VI. 851.).